

χαρίζεται στους ανθρώπους ως η τελευταία του υποθήκη, ως η τελευταία πλάκα των αξιών. Ὁ Ἀδάκρυτος, ἀπὸ μικρὸς καταφρονητὴς τοῦ θεοῦ, μὲ τὴν καρδιά σαν τοῦ θεριοῦ σκληρή, σπαταλεῖ τὸ πατρικὸ βιὸς γιὰ νὰ ζήσει καὶ χαρεῖ τὴ ζωὴ του, φτάνοντας ὡς τὴν τολμηρὴ καὶ ἀπάνθρωπη πράξη νὰ πουλήσῃ καὶ αὐτὸν τὸν πατέρα του καὶ τὴ μάνα του γιὰ σκλάβους. Ὁ βασιλιάς τῆς χώρας, περνώντας, ἀκούει τοὺς θρήνους τῶν γονιῶν καὶ μαθαίνοντας τὰ πάντα, ζητάει τὸ γιό, τὸν βρίσκει, καὶ δίνοντάς του μιὰ βούλα, τὸν προσταίνει νὰ πάει στὸν ἀδελφὸ του γιὰ νὰ φέρει τὸ γράμμα. Ὁ Ἀδάκρυτος ἀμέσως καβαλλικεύει τὸ ἄτι του καὶ πηγαίνει νὰ βρεῖ τὸν ἀδελφὸ τοῦ βασιλιᾶ, ποὺ μέσα στὴ βούλα προτρέπεται νὰ σκοτώσῃ ἀλύπητα τὸ νέο. «Σκότωσέ τον τὸ νιὸ ποὺ σοῦ φέρνει τὸ πιτάκι τὸν ξέρασε ἡ κόλαση καὶ τὸν ἔστειλ' ἐμένα» (σελ. 182). Ὁ Ἀδάκρυτος, ἀφοῦ περάσει βουνὰ καὶ λαγκάδια καὶ ἀπὸ χῶρες ἀγνώριστες, ἐπιτέλους φτάνει στὸν ἀδελφὸ τοῦ βασιλιᾶ. Ὁ τελευταῖος τὸν προτρέπει νὰ πάει νὰ βρεῖ τὴ θυγατέρα του τὴν Ἀγέλαστη, καὶ ἂν δὲν κατορθώσει ἐκείνη νὰ λύσει ὅ,τι αἶνιγμα τῆς πεῖ, τότε νὰ τὴν πάρει γυναῖκα του. Ὁ νέος ἀναχωρεῖ καὶ πάει καὶ βρίσκει τὴν Ἀγέλαστη, «ὁμορφή ὡς ὁ τίγρης καὶ ὡς ἡ θάλασσα ὁμορφή καὶ σὰν ὄλα ποὺ προή τους ἔχουν τὴν καταστροφή» (σελ. 183). Κι' εὐθύς τῆς προτείνει τὸ ἔξῃς παραμάντεμα, ποὺ στὸ βᾶθος του ἔκρυβε τὴν ἱστορία τῆς ἴδιας του ζωῆς:

Στὸν πατέρα μου καβάλλα
τὴ μητέρα μου φορῶ,
κι' ἤπια γιὰ νὰ ξεδιψάσω
μὲ τὸ χάρο σου νερό⁽¹⁾.

Ἡ Ἀγέλαστη τὰ χάνει, μὴ μπορώντας νὰ ξηγήσῃ τὸ αἶνιγμα, καί, συνεπαρμένη ἀπὸ τὴν τόλμη, τὴ δύναμη καὶ τὴν ὁμορφιά τοῦ Ἀδάκρυτου, παραδίνεται σ' αὐτόν, ποὺ τὴν παίρνει καὶ τὴν ὀδηγεῖ στὸν πατέρα της. Ἀλλὰ στὸ δρόμο ἀλλάζουν τὶς σκέψεις τους καὶ ἐκφράζουν τὰ μελλοντικά τους ὄνειρα γιὰ τὴ ζωὴ. Ἐκείνη τοῦ μιλάει γιὰ

τὸ θρόνο τοῦ πατέρα της, ἀλλ' ἐκεῖνος ἔχει στραμμένο τὸ νοῦ του στὸ μέλλον, σὲ νέα ταξίδια, σὲ κόσμους ἀπάτητους καὶ ἀγνώριστους, καὶ στὴ δημιουργία μιᾶς νέας φυλῆς, τῶν Ἀδάκρυτων, ποὺ θὰ τοῦ μοιάσουνε στὴ σκληρότητα καὶ στὴν παλληκαριά, ποὺ θ' ἀλλάξουνε τὴν πλάση τῶν ἀνθρώπων. Ἐπιτέλους φτάνουν στὸ Βασιλιᾶ, ποὺ τρέμοντας ὄλος τοῦς ὑποδέχεται καὶ μαθαίνοντας τὴν ἀλήθεια σωριάζεται χαμου νεκρός. Ὁ λαὸς προσφέρει στὸν Ἀδάκρυτο τὴν κορῶνα, μὰ κείνος δὲν καταδέχεται νὰ γίνῃ Βασιλιάς σ' ἓνα λαὸ ποτισμένο ἀπὸ προλήψεις καὶ ἀδικίες, σ' ἓνα λαὸ ποὺ δὲ βλέπει μπρὸς του, ἀλλὰ πίσω του. Ἔτσι ἀπορρίχνει τὴν κορῶνα καὶ πηγαίνει μαζί μὲ τὴν Ἀγέλαστη στὰ παρθένα δάση, γιὰ νὰ πλάσουν ἐκεῖ τὴν καινούργια ζωὴ, τοὺς νέους ἀνθρώπους ποὺ θὰ τοὺς μοιάσουν καὶ ποὺ καὶ αὐτοί, σὰ γεράσουν, θὰ παραδώσουν σ' ἄλλους τὸν κόσμο μὲ τὶς ἴδιες ἀρχές, ἀλλ' ἀνανεωμένες! Τὰ τελευταῖα λόγια τοῦ Ἀδάκρυτου ἐκφράζουν τοὺς πόθους του γιὰ τὸ καλύτερο καὶ τὴν τελικὴ κοσμοθεωρία του, τὴν αἰώνια ἐπιστροφή καὶ περιστροφή ὄλων γύρω στὸν ἴδιο κύκλο τῆς ζωῆς:

...Δὲν ἦρθα νὰ γίνω
σὲ ραγιαδες ραγιαῖς βασιλιᾶς.
Ὁ λαός μου εἶν' ἄλλοῦ. Τώρα θρόνος μου
τὸ κοντρί σὰ πλάτια τῆς ἐρμιᾶς.

Στῆς καλῆς μου τὰ σπλάχνα σαλεύει
μιᾶς χιλιόζωσης ὁ σπόρος ζωῆς.
Εἶμαι ἡ σάλπιγγα ἐγὼ μιᾶς Ἀνάστασης
καὶ εἶμαι ἡ σκάλα ποὺ ἀρχίζει ἀπ' τὴ γῆς

καὶ ποὺ χάνεται πέρα ἀπὸ τ' ἄστρα
μιᾶς σοφίας τὸ χέρι εἶμ' ἐγὼ,
καὶ ἂν ὁ Ἀδάκρυτος εἶμαι, εἶμ' ὁ ἀθόλωτος,
ἡ ρατιά μου τρυπάει τὸν Καιρό.

Μὲς τοὺς γύρους τῶν κύκλων τὰ πάντα
φεύγουν, ἐρχονται, ἀλλάζουν, εἶν' ἴδια
καὶ μιὰ μέρα θὰ φτάσει,
ραγισμοῦ καὶ σεισμοῦ γιὰ τὰ πάντα,
καὶ ὡ παιδιὰ μου, ἐσεῖς μόνο θὰ μένετε
ὀρθοὶ στήλοι, κρατώντας τὴν πλάση!

Ὁ δωδέκατος Λόγος ἐπιγράφεται «Κόσμος» καὶ εἶναι ἓνας ὕμνος πρὸς τὴν Ἐπι-

(1) Παλαμᾶ Κ.: Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου, 1907, σελ. 187.

στήμη και τῆ Φύση. Ὅπως στὸν «*Ἀσκραῖο*», ἔτσι κι' ἐδῶ ὁ Παλαμᾶς δοξολογεῖ τῆ γῆ σὰν τὴν αἰώνια μάννα τῶν παντοτινῶν ἀναγεννήσεων. Ἡ ἀντιμεταφυσικὴ καὶ φυσιολατρικὴ κλίση του ἀδελφώνονται μέσα στὸ τραγούδι τῶν δέντρων, πού ψιθυρίζουν στὸ Γύφτο καὶ τοῦ ξεσκεπάζουν τὰ μυστικὰ τῆς γῆς καὶ τῆς ζωῆς. Ἄν παλεύουν ἀκόμα οἱ ἄνθρωποι, θάρθει στιγμὴ πού τὰ στοιχεῖα τῆς φύσης θὰ ἠσυχάσουν κι' εἰρήνη θ' ἀπλωθεῖ στὶς κοινωνίες. Ἐπιστροφή στὴ Φύση καὶ μίμησὴ τῶν νόμων τῆς, νὰ τὸ πιὸ μεγάλο μυστικὸ τῆς ζωῆς. Ἡ Ἐπιστήμη θὰ κυβερνήσει τότε καὶ θὰ καθίσει στὸν Ὀλυμπο, ὅπως ἄλλοτε οἱ ἀρχαῖοι θεοί. Ὁ γύφτος εἶναι ὁ νέος ἀπόστολος πού πρῶτος θὰ συνοδεύσει τὴ νέα θεότητα ἐκεῖ ψηλά. «*Υψωσε τὸν τρίτο ἐπὶ Ὀλυμπο, βάλε ἐκεῖ τὴν Ἐπιστήμη, μόνη ὑπάρχει, ἀγέλαστη εἶναι. Ποιὸ χαμόγελο, ποιὸ ἀσῆμι, ποιὸ χρυσάφι σὰν τὴν δὴν τῆς; Γιούχα οἱ Ὀλυμποὶ ἀπ' ἀγρούς!*» (σελ. 198-198). Εἶναι ἡ Ἐπιστήμη τέλος πού μᾶς μαθαίνει τὸ μεγάλο νόμο τῆς φύσης, τὴν αἰώνια ἐπιστροφή ὄλων, ὅπως ἀνάπτυξε ὁ ποιητῆς καὶ στὸν κυριώτερο Λόγο τοῦ «*Δωδεκάλογου*», στὸν ἐνδέκατο, καὶ στὸ «*Τραγούδι τοῦ Ἀδάκρυτου*». Στὸς γύρους τῆς ζωῆς ὄλα φεύγουν, ἔρχονται, ἀλλάζουν, μὰ κατὰ βάθος μένουν πάντα τὰ ἴδια. Στὴν ἀέναη αὐτὴ κίνηση κι' ἐπιστροφή, στὴν ἀέναη αὐτὴ δίνη, οἱ μόνοι πού κρατοῦν τὸν κόσμο καὶ τὸν κατευθύνουν εἶναι οἱ ἀνώτεροι ἄνθρωποι, οἱ ἄνθρωποι μὲ τὴν ἐπαναστατικὴ δράση, μὲ τὴν ἀλύγιστη θέληση καὶ τὴ βαθειὰ ἐπιστήμη, πού παλεύουν γιὰ τὸ καλύτερο καὶ τὴν ἀτελευθέρωση τοῦ κόσμου ἀπὸ τὶς προλήψεις.

Αὐτὲς εἶναι οἱ ὑποδείξεις τοῦ ποιητῆ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας. Μέσα στὸ «*Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου*» ὁ Παλαμᾶς ὀλοκλήρωσε τὶς ἰδέες του γιὰ τὸν κόσμο, ὅπως ὁ ἴδιος ἔγραψε. Καὶ πραγματικῶς ξαναζοῦν στοὺς στίχους του ὁ πανθεϊσμός τῶν «*Πατριδῶν*», ἡ ἀντιμεταφυσικὴ τοῦ «*Ἀσκραίου*», ἡ φυσιολατρεία τῆς «*Φοινικιάς*», οἱ ἀρνήσεις τῶν «*Ἕμνων καὶ τῶν Θυμῶν*», τὸ ἠρωϊκὸ πνεῦμα τῆς «*Φλογέρας τοῦ Βασιλιά*» κι' ἄλλες χίλιες ἰδέες ἄλλων ποιημάτων μικρῶν καὶ μεγάλων. Καὶ δικαιολογημένα θεωροῦμε πὼς στὸ ποίημα βρῖσκε-

ται ἡ κοσμοθεωρία του, πού συγκεντρώνεται κι' ἀναπτύσσεται στοὺς τέσσερους τελευταίους Λόγους τοῦ Γύφτου. Ἐδῶ προσπάθησε νὰ δώθει ἐνότητα στὴν ἰδεολογία του καὶ ν' ἀποκλείσει τὶς ἀντιφάσεις, πού τόσο συχνὰ συναντοῦμε πολλὲς φορές καὶ μέσα στὸ ἴδιο ποίημα. Μονάχα στὸ ἔργο αὐτὸ οἱ ἰδέες τοῦ ποιητῆ πῆραν τελικὴ μορφὴ κι' ἀποκρυσταλλώθηκαν ὀριστικά. Ἡ θεωρία τῆς αἰώνιας ἐπιστροφῆς διατυπώθηκε μὲ σαφήνεια καὶ καθαρότητα. Οἱ δὲ λύσεις ποῦδωσε στὰ προβλήματα τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς δράσης, ἀνταποκρίνονται στὶς πιὸ σύγχρονες κι' αἰώνιες ἀπαιτήσεις τῶν ἀνθρώπων. Βασίζονται στὸ νόμο τῆς πιὸ λεύτερης, τῆς πιὸ πλατειᾶς, δυνατῆς καὶ πολυκίνδυνης ζωῆς. Ὁ Γύφτος μόνος του γκρεμίζει τὸ παλιὸ καὶ μόνος του χτίζει τὸ νέο οἰκοδόμημα τοῦ αὔριο. Ἀρνιέται κι' ἀποδέχεται τὴ ζωὴ γιὰ νὰ φτάσει ψηλότερα καὶ ν' ἀναπνεύσει στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ καλύτερου. Ἐτσι ὑψώνεται σὲ σύμβολο, σὲ σύμβολο αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς, πού καταστρέφει καὶ πλάθει τὸν ἴδιο τῆς ἑαυτοῦ καὶ πού βρῖσκει τὰ μέσα καὶ τὰ στοιχεῖα νὰ ξαναγυρίσει στὶς αἰώνιες ἀξίες πού λέγονται Θεός, Πατρίδα, Δύναμη, Ἡρωϊσμός, Τέχνη, Ὑγεία κι' Ἐπιστήμη. Δὲν ἔρχονται βέβαια οἱ ἀξίες αὐτὲς ὅπως ἄλλοτε, μὰ τροφοδοτημένες καὶ ζωντανεμένες μὲ νέον αἷμα. Κι' αὐτὸ γίνεται πάντοτε, ὅσο ὑπάρχει κόσμος. Τίποτα δὲν πεθαίνει, ἂν καὶ φαινομενικῶς ὄλα νομίζουμε πὼς πεθαίνουν, κι' ὄλα ξαναγυρίζουν μὲ νέο ὄνομα, ὄχι ὁμοια, ἀλλὰ νέα, πού κάτω τους βρῖσκεται τ' ἀμετάβλητο καὶ τὸ αἰώνιο: ἡ ἀθανασία τῆς ὕλης, παρὰ τὸ φαινομενικὸ θάνατο. Παρὰ τὴν κίνηση καὶ τὴ δράση, πιὸ πέρα ἀπὸ τὸν πόλεμο τῶν στοιχείων πού μᾶς σαστίζει τὴ σκέψη, ὑπάρχει τὸ αἰώνιο, πού ζεῖ στὸ βάθος ὄλων τῶν πραγμάτων. Ὅστε ἡ τελικὴ κοσμοθεωρία τοῦ ποιητῆ εἶναι παγκόσμια καὶ πανανθρώπινη κι' ἀπευθύνεται σ' ὄλους τοὺς ἀνθρώπους ὄλων τῶν ἐποχῶν, κι' ὄχι μόνο στοὺς Ἕλληνας ἢ σὲ μιὰ ἑλληνικὴ γενεά, ὅπως νομίζουν μερικοί. Οἱ τελευταῖοι Λόγοι τοῦ «*Δωδεκάλογου*», οἱ οἰκοδομητικοί, πού περιέχουν καὶ τὶς θέσεις τοῦ Παλαμᾶ, δὲν ἔχουν οὔτε ἓνα στίχο ἀφιερωμένο στὴν Ἑλλάδα καὶ στοὺς Ρωμιούς. Πού λοιπὸν

βλέπουν μερικοί την κυριαρχία τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων στὸ «Γύφτο»; Μέσα στὸν παγκόσμιο νέο τύπο κατ' ἀνάγκη συνυπάρχει κι ὁ νέος Ἕλληνας. Αὐτὸ εἶναι ὄλο-

Οἱ ἀξίες βέβαια ποὺ μᾶς ὑποβάλλει ὁ ποιητὴς σὲ πολλὰ σημεῖα τους θυμίζον τὸ Νίτσε καὶ τὴ φιλοσοφία τῆς αἰώνιας ἐπιστροφῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τοῦ ἀνακυκλίματος τῶν πάντων. Ἄλλ' ὁ Παλαμᾶς ἔδωσε στὴν κοσμοθεωρία του τὸν ἀνώτατο λυρικό τόνο ποὺ μπορούσε νὰ δοθεῖ σὲ ποίημα μὲ τόσο βαθυστόχαστο περιεχόμενο. Ἔντυσε μετὴν πρὸ φανταχτερῆ χλαμύδα τὴ φιλοσοφία του, μὲ τὴ χλαμύδα τῆς πρὸ μουσικῆς κι ὑποβλητικῆς γλώσσας. Ὑπάρχουν κομμάτια μέσα στὸ «Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου» ποὺ ξεπερνοῦν κάθε τι ποὺ γράφτηκε στὸν τόπο μας, καὶ ποὺ θὰ μελετῶνται πάντοτε γιὰ τὴ μορφικὴ τους τελειότητα. Ἄν στὴν «*Ἀσάλευτη Ζωὴ*» χώνεψε ὄλους τοὺς προηγούμενους κι ὄλες τὶς παραδόσεις καὶ τὰ ιδιώματα ἂν στὴ «*Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ*» ἔφτασε τὴ γλῶσσα σὲ σημεῖο μιᾶς ἀληθινῆς δημιουργίας, στὸ «*Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου*» ἐθανματούργησε. Ὁ Ρωμανὸς ὁ Μελωδός, ποὺ μελέτησε βαθύτατα (1) ὁ Παλαμᾶς, ὁ Κοσμᾶς ὁ Κρήτης, ὁ Δαμασκηνὸς κι οἱ σπουδαιότεροι μελωδοὶ τῆς Ἐκκλησίας, ὠχιοῦν μπροστά στὴ ρυθμικὴ καὶ μουσικὴ τῶν στίχων του. Ἄν καὶ δανείστηκε ἀπ' αὐτοὺς πάμπολλα μέτρα καὶ ρυθμούς, ὅμως τόσο τοὺς ἀνύψωσε καὶ τοὺς τελειοποίησε, ὥστε σχεδὸν τοὺς μεταμόρφωσε καὶ τοὺς ἔκανε σὰ δικούς του στὰ χέρια του. Πρέπει νὰ γνωρίζει κανεὶς τὰ στοιχεῖα ἔστω τῆς βυζαντινῆς ρυθμικῆς καὶ μελοποιίας γιὰ νὰ καταλάβει τί θαύματα, κυριολεκτικῶς θαύματα, κατόρθωσε ὁ Παλαμᾶς μέσα στὸ «*Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου*». Ἡ φράση ποὺ γράψε στὸν πρόλογο γιὰ τὴ νεώτερη ποίηση, πὼς «*εἶναι σὰν τὴν ἀπέραντη μελωδία τῆς Βαγνερικῆς*» (2), ταίριαζε κυρίως στὴν ποίηση τοῦ «*Γύφτου*» του. Σὰν ἀπὸ μακρυνές κι ὀλόφωτες χῶρες ἀκούμε νὰ φτάνουν ὡς ἐμᾶς οἱ πρωτάκουκουστες μελωδίες τοῦ κατ' ἐξοχὴν μουσικοῦ

αὐτοῦ συνθέματος. Πραγματοποίησε πέρα ὡς πέρα τὸ πλατωνικὸν ἀξίωμα: «*Μουσικὴν ποιεῖ καὶ ἐργάζου*», ποὺ πρόταξε στὸ ἔργο. Δὲ σταμάτησε καμμιά πηγὴ, δὲν ἔκλεισε καμμιά βρύση ἀπὸ τὴν πλούσια νερομάinna τῆς ψυχῆς του, τὴ μουσικὴ. Κι' ἔτσι πλημύρισε τὸ τραγούδι του ἀπὸ μελωδίες καὶ συγχορδίες. Καὶ μιὰ τέτοια ρυθμικὴ καὶ μετρικὴ ταίριαζε σ' ἓνα τόσο ποικίλο περιεχόμενο, τόσον ὑψηλὸ καὶ μεγαλόπνοο. Ἴσως κάποιος ἀνόητος ὑπερκριτικός, περιφρονητῆς τῶν νεοελληνικῶν ἀξιῶν καὶ στεῖρος, ν' ἀνακαλύψει στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ πὼς μερικοὶ στίχοι χωλαίνουν, ὄχι μετρικά, μὰ φθογγολογικά, πὼς ἄλλοι εἶναι κακόφωνα ταιριασμένοι ἢ δυσκολοπρόφερτοι, κι' ἓνα ἢ δυὸ χασμωδικοί. Κι' ἐμεῖς ἀπαντήσαμε τέτοιους. Μὰ ποιὸς μεγάλος δὲν ἔπεσε σὲ τέτοια ἀμαρτήματα; Μὲς στὴ δίνη τοῦ λυρικοῦ οἴστρου, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβει, ὁ ποιητὴς σφάλει, κι' ὕστερα περνοῦν τὰ σφάλματα καὶ στὸ τελειωτικὸ κείμενο ἀπρόσεχτα. Ἔτσι ἔγινε καὶ μὲ λίγους στίχους τοῦ Παλαμᾶ καὶ στὰ μορφικῶς ἄρτια καὶ τόσον ὑψηλὰ ποιήματα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Κι' εἶναι πραγματικῶς ὑψηλὰ καὶ γενναῖα. Γιατὶ ὅ,τι θὰ μείνει ἀγέραστο κι' ἀθάνατο μέσα ἀπὸ τὸ «*Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου*» καὶ τὴ «*Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ*», θάναί τὸ ἠρωϊκὸ πνεῦμα ποὺ δοξολογεῖ κι' ὑμνολογεῖ ἀκατάπαντα σ' ὅλα τὰ πλάτη καὶ σ' ὅλα τὰ ὕψη ὁ μεγαλόστομος ποιητὴς τους. Τὰ ποιήματα αὐτὰ δὲν ἀντιβοοῦν παρὰ τὸ ἠρωϊκὸ πνεῦμα, τὸ μόνον ποὺ ἀναγεννάει λαοὺς καὶ πλάθει τὶς νέες κοσμογονίες. Ὑγεία, Δύναμη κι' Ἡρωϊσμὸς ἀποτελοῦν τοὺς πόλους ποὺ γύρω τους στρέφεται κάθε ἀνώτερη ζωὴ καὶ ποὺ δίνουν τὴ νίκη στὸν ἀγῶνα, στὸν ἀγῶνα γιὰ τὸ καλύτερο καὶ τὴν πρόοδο, γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς κόσμου ποὺ θὰ πιστεύει στὴν ἀληθινὴ ἀποθέωση τοῦ μόνου πλάσματος ποὺ ἀξίζει τὴν ἀποθέωση, τοῦ δυνατοῦ κι' ἀγνοῦ, τοῦ μεγαλόψυχου καὶ τρισελεύθερου ἀνθρώπου.

Ἄδισταχτα ὁ Παλαμᾶς κατὰ τὴν ὀρμώτερη κι' ἀποδοτικώτερη περίοδο τῆς δημιουργίας του ἀντιπροσωπεύει ὄχι μόνον τὸ ἑλληνικὸ, μὰ καὶ γενικώτερα τὸ ἄριστο πνεῦμα, τὸ πνεῦμα τῆς παλληκαριᾶς, τῆς δραστηριότητος, τῆς τόλμης, τῆς ὑγείας, τῆς ἀτομικῆς λευτεριᾶς καὶ τῆς θυσίας, ποὺ δίδ-

(1) Κ. Παλαμᾶ: Γράμματα, τόμ. Β', Ἀθήνα, 1907, σελ. 148 - 153.

(2) Παλαμᾶ Κ.: Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου, 1907, σελ. 19, 22.

νεται σ' ἓναν ἀνώτερο σκοπό. Τὰ τρία κυριώτερα ἔργα του: ἡ «*Ἀσάλευτη Ζωή*», ἡ «*Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ*» κι' ὁ «*Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου*», ἂν κλείνουν τὸν κόσμο μέσα τους, μ' ὅλες τὶς ἀνησυχίες κι' ἀγωνίες, μ' ὅλες τὶς ἀρνήσεις καὶ τοὺς ἠρωϊσμούς, ὅμως ἀναπνέουν ἀπόλυτα, θάλεγε κανεὶς, καὶ ζοῦν καὶ φωτίζονται ἀπὸ τὴν ἀρία ἀντίληψη τῆς ζωῆς. Ὁ Ρομηλιώτης αὐτὸς ἐπίγονος νομίζει κανεὶς πὼς συνδέει τὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Αἰσχύλο μὲ τὴν νεώτερη Ἑλλάδα, φτάνοντας ὡς τὸ Σολωμὸ καὶ τὸ Βαλαωρίτη, πού συνεχίζει καὶ συμπληρώνει μὲ τὸν παγκόσμιο κύκλο πὸ ἀγκαλιάζει τὸ τραγούδι του. Στὸ κλαυψάκικο καὶ μεμψιμοιρὸ ἦθος τῆς νεοελληνικῆς ποίησης, μὴν ἐξαιρώντας οὔτε τὸ δημοτικὸ μας τραγούδι, μετᾴγγισε ὅλο τὸν ἠρωϊσμό τῆς δρακοντόγεννης ψυχῆς του, κι' ἔτσι τὴν ἔφερε πρὸς τὴ ζωὴ καὶ τὸ δυναμισμό. Ἰδίως μέσα στὴ «*Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ*» ἀνάπτυξε αὐτὸ τὸ ἄριο πνεῦμα, καὶ σὰν ἀλάθητος προφήτης μᾶς ἔσκέπασε τὰ πεπρωμένα τῆς φυλῆς του. Μόνο μὲ τὴν καλλιέργεια αὐτοῦ τοῦ πνεύματος ἦταν δυνατὸ νὰ σωθεῖ ὁ Ἑλληνισμός, στὴν ὑψηλότερη καὶ καθολικώτερη σημασία του, ὡς ἡ τιμαλφέστερη ἀξία τοῦ κόσμου ὁλόκληρου, ἀπὸ τὸν κατακλυσμὸ τοῦ Σλαβισμού, πὸ τὸν περισφιγγε καὶ τὸν ἐπνιγε ἐπὶ δυὸ αἰῶνες! «*Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ*» εἶναι τὸ ἔπος τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὰ νεώτερα χρόνια, ὕστερ' ἀπὸ τὸ «*Διγενῆ Ἀκρίτα*» καὶ τοὺς «*Ἐλεύθερους Πολιορκημένους*», ὅπως ὁ «*Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου*» τὸ ἔπος πὸ ἀπευθύνεται σ' ὁλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα. Καὶ στὰ δυὸ ὑμνολογεῖται καὶ δοξάζεται ἡ ἀρία κοσμοθεωρία. Ὁ Διγενῆς Ἀκρίτας εἶναι ὁ ἰδανικὸς τύπος τοῦ ἑλληνικοῦ ἠρωϊσμοῦ, ὁ δὲ Γύφτος δὲν εἶναι ὁ γνωστὸς γύφτος, ὁ ἀτσιγγανὸς, ὁ κατσιβελὸς, «*ὁ ἀνόνητος καὶ εἰδεχθῆς δαίμων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ ἀνθρωπόμορφον τέρας καὶ τὸ ἐκβρασμα τοῦ Ἄδου*», ὅπως τὸν στιγμάτισε ὁ Βαλαωρίτης⁽¹⁾. Εἶναι ὁ ἀνώτερος τύπος τοῦ μέλλοντος, ὁ δυνατὸς καὶ τρισελεύθερος, ἀνθρωπὸς κι' ἠρωῶς μαζί, μ' ἓνα λόγο ὁ νέος ἀναγεννημένος τύπος μιᾶς μελλοντι-

κῆς ἀνθρωπότητας.

Αὐτὸ εἶναι τὸ οὐσιαστικὸ καὶ μορφικὸ περιεχόμενον τοῦ «*Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου*», τοῦ τραγουδιοῦ πὸ τόσες ἀντιρρήσεις κι' ἀντιγωνίες γέννησε καὶ θὰ προκαλεῖ πάντοτε καὶ νέες, ἀφοῦ ἀσχολεῖται μὲ τὰ μεγαλύτερα προβλήματα τοῦ προορισμοῦ τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι ἀπὸ τὰ ἔργα πὸ θὰ συζητοῦνται καὶ θὰ σχολιάζονται πάντοτε, γιὰτὶ ἀπ' αὐτὸ βγαίνει ζωὴ καὶ πάντα θ' ἀντλοῦμε θάρρος κι' αἰσιοδοξία γιὰ τὸ μέλλον. Κι' ἔγραψε κι' ἄλλα ποιήματα ὁ Παλαμᾶς μεταγενέστερα, μὰ ποτὲ δὲ θὰ ξαναγυρίσει στὴ μεγάλη σύνθεση. Θεωροῦσε πὼς στὸ «*Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου*» καὶ στὴ «*Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ*» εἶχε δώσει στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν ἀνθρωπότητα τὰ συνθετικὰ ἐκεῖνα ἔργα τὰ προορισμένα γιὰ τὴν ἀναγέννηση. Ἦταν βέβαια ποιήματα βαρεῖα καὶ δυσκολόνητα καὶ χρειάζονταν κάποια μύηση γιὰ νὰ λύσουμε τὸ φιλοσοφικὸ κι' ἰδεολογικὸ μίτο τους. Γιὰ τοῦτο, ὕστερ' ἀπὸ τὰ 1910 ξαναγύρισε στὸ κομματιασμένον, μικρότερον καὶ γοργὸ λυρικὸ ποίημα, κι' ἔγραψε μερικὰ ἀπὸ τὰ αἰσθηματικώτερα καὶ τρυφερώτερα τραγούδια πούχουμε στὴ γλώσσα μας. Τὸ ἔλεγχο στὴν Κατίνα Ψύχα εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐξαισία δειγμάτων τῆς παλαμικῆς ποίησης, ἓνα ἀπὸ κείνα πὸ μποροῦν ν' ἀναμετρηθοῦν μὲ τὰ μουσικώτερα ἀποσπάσματα τοῦ Σολωμοῦ τῆς τρίτης περιόδου. Νομίζει κανεὶς πὼς γράφτηκε στοὺς οὐρανοὺς κι' ὄχι στὴ γῆ:

Κάπου τὴν εἶδα, κάπου νὰ διαβαίνω,
ψυχὴ πλασμένη μόλις ἀπὸ ἀέρα
σὰν ἀπὸ αἶθρα μοσκοποισμένη
στὸ διάβα τῆς ἡ σιράτα πέρα ὡς πέρα
ἀνάσαινε κι' ἡ σιράτα ἡ σκοτισμένη...
χάϊδιο ξανθὸ τριγύρω τῆς κι' ἡ μέρα...
κάπου τὴν εἶδα κάπου νὰ διαβαίνω...

Τὴν ξανάεἶδα — τὸ φτερωτὸ κοντύλι
στὸ μαργαριταρόχερο κρατοῦσε.
Κάπου ἀπ' τοῦ Λόγου τὸ χρυσὸ καντήλι
τὰ σιγαλὰ βιβλία μελετοῦσε
κι' ἀπάνω στὸ γραμμένο τῆς τ' ἀχειλί
γλυκὰ μιὰ ξένη γλώσσα κελαῖδοῦσε.
Τὴν ξανάεἶδα. Τὸ φτερωτὸ κοντύλι.

Συντριμμένον τὸ φτερωτὸ κοντύλι;

(1) Βαλαωρίτη Α.: Ἀθανάσιος Διάκος, Ἀθήναι, 1867, σελ. 47-49.

ἀργό και κρύο κατάπεσε τὸ χέρι ;
Βοριάς τὸ συνεπῆρε τὸ χάντηλι ;
Τὸ τραγικὸ κορμὶ τοῦ Δράκου ταῖρι ;
Ποιὰ Ἐδέμ, ὦ χρυσαυγούλα, σ' εἶχε στείλει
καὶ ποιὰ σὲ ξαναδέχτηκε, ποῖως ξέρει ! (1)

Ἄλλ' ἂν ἀπὸ τὴν ἐξαυλωμένη αὐτὴν εἰκόνα στραφοῦμε καὶ σ' ἄλλα ἔργα μεταγενέστερα τοῦ Παλαμᾶ, παντοῦ θὰ βροῦμε τὴν ἀδρότητα, τὸν ἥρωισμό ἢ τὴ δυναμικότητα συνταιφιασμένες μετὴν τρυφερότητα καὶ τὴν ἀπαλωσύνη νὰ συνοδεύουν τὴν τόσο ποικιλόμορφη καὶ πολυπρόσωπη ποίηση τοῦ Ρουμελιώτη ποιητῆ. Εἶναι τόσο πολυσύνθετος καὶ τόσο ἀφομοιώνεται μετὰ τὰ θέματα πού κατεργάζεται καὶ ἀναπτύσσει, ὥστε δὲν ὑπάρχει ψυχολογικὴ κατάσταση ἢ φιλοσοφικὴ θέση ἢ ἐθνικὴ ὑπόθεση παλαιότερη ἢ σύγχρονη ἐντελῶς, γιὰ τὶς ὁποῖες νὰ μὴν ἔγραψε κάτι ξεχωριστό. Ὁ λυρισμὸς τοῦ εἶναι τόσο πλατὺς καὶ ἀπέραντος, τόσο ποικιλότροπος καὶ γεννητικὸς, ὥστε ὁ Παλαμᾶς, σὲ κάθε του ποίημα πούγραψε ὕστερα ἀπὸ τὸ « Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου » καὶ τὴ « Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ », φαίνεται νέος καὶ σχεδὸν παρθένος. Ἡ κούραση μέχρι τοῦ 1914, ὅποτε ἄρχισε ὁ παγκόσμιος πόλεμος, δὲν παρουσιάζει σημεῖα στὸ τραγούδι τοῦ. Ἱστορία, Φιλοσοφία, Ἐπιστήμη, Ἐθνισμὸς καὶ ὅ,τι ἄλλο, δίνουν τὰ χέρια τους καὶ χορεύουν μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ ποιητῆ, πού τὰ μεταπλάθει σὲ τραγούδια. Ἄλλὰ τί νὰ ποῦμε γιὰ τὶς σάτυρες καὶ τοὺς θυμοὺς τοῦ Παλαμᾶ, γιὰ τὴν ὀργή του ὅταν ἐβλεπε γύρω του νὰ σκεπάζει τὰ πάντα ἢ μαυρίλα καὶ τὸ χάος τῆς ἀπελπισίας ; Τότε παίρνει τὸ φραγγέλιο καὶ μᾶς δίνει στὰ πλευρὰ γιὰ νὰ ξυπνήσουμε ἀπὸ τὸ λήθαργο. Κι' ἄλλοτε μετὸ ψευδώνυμο Φλώρα Μιράμπιλις (2) ἔγραψε ἀξιόλογες πειραχτικὲς σάτυρες στὸ « Ἄστν » τοῦ Ἀννίνου ἀπὸ τὰ 1886 ὡς τὰ 1889, ἀλλὰ ὕστερ' ἀπὸ τὰ 1897 ἡ σάτυρά του παίρνει τὴ μορφή τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ὀργῆς, πού μαστιγώνει καὶ πληγώνει σκληρὰ καὶ θανάσιμα. Φέρνει πιά στὰ χεῖλη του τὶς πιὸ βίαιες φράσεις ἢ τὶς πιὸ πικρόχολες βρισιὲς ἢ τὶς πιὸ ἥρωϊκὲς φυσιογνω-

μίες, γιὰ νὰ μᾶς ἐλέγξουν ἢ νὰ μᾶς ὀδηγήσουν στὴ στρατὰ τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς τιμῆς. Ἀκοῦστε πῶς μιλάει μετὸν Κολοκοτρώνη σὲ μιὰ στιγμὴ στιγμῆς ἀπόγνωσης πού γιόμιζε τὴν ψυχὴ του. Εἶναι στιχομυθία μεταξὺ τους :

Χαλκόπλαστος γιὰ πάντα καβαλλάρης
ὁ στοχασμένος νὰ ὁ Κολοκοτρώνης.
— Τὸ φύσημά σου ποῦ θὰ ξαναπάρης ;
Κάπου τὸ χέρι ἀπλώνεις ποῦ τ' ἀπλώνεις ;
— Μακριά, πολὺ μακριά, ἄλλοῦ, πέρα !
στ' ἄγια δὲν τὰ πατᾶς, δὲν τὰ ζυγώνεις.
Στὸν πόλεμο, στῶν ὄλων τὸν Πατέρα,
στὴ ρίζα, στὴν ἀγράμματη σοφία,
στὴν κλεφτουριά, στοῦ Τούρκου τὴ φοβέρα.
— Καὶ γύρω σου κι' ὀμπρός σου ἡ Πολιτεία
μετὰ τὰ λογιῶν παλάτια τὰ πλατεῖα,
σκολειά, καζάρμες, θέατρα, ὑπουργεῖα ;
Μ' ἀποκρίθη : — « Τσεκοῦρι καὶ φωτιά ! » (1)

Ἄλλὰ τὸ ποίημα αὐτὸ καὶ ἄλλα ὅμοια πειραχτικὰ καὶ σκληρὰ γιὰ τὴν τότε Ἑλλάδα γράφτηκαν παλιότερα κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς πάλης, τῶν ἀγώνων καὶ τῶν δοκιμασιῶν, ὅποτε ὁ πατριδολάτρης καὶ μεγαλοϊδεάτης ποιητῆς ἀπελπιζόταν ἢ ὀργιζόταν γιὰ τὶς ἀτυχίες ἢ τὶς ἀδυναμίες τῆς χώρας του. Ἄλλ' ἀπὸ τὰ 1904 καὶ ἔδωθε, ἄρχισε νὰ ροδοφαίνεται στὸν ὀρίζοντα μιὰ καινούργια ἀνατολή. Ὁ δημοτικισμὸς στὴν εὐρύτερη ἔννοιά του, ὡς πνεῦμα ἀναγεννητικὸ καὶ ἐξαγνιστικὸ τῆς γλώσσας, τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ Κράτους, κερδίζει συνεχῶς ἔδαφος, καὶ ἡ μικροαστικὴ τάξη, ἡ τόσο φιλοπρόοδη καὶ ἐπαναστατικὴ, ἀνεβαίνει πρὸς τὴν ἀρχή. Μιὰ εἰρηνικὴ ἐπανάσταση τὴ φέρνει ἐπιτέλους στὴν ἐξουσία τὰ 1909, καὶ ἕνας δυναμικὸς, θαρραλέος καὶ τολμηρὸς πολιτικὸς ὀδηγεῖ τὸ ἔθνος δλόκληρο πρὸς τὰ μεγάλα του πεπρωμένα. Ὁ Παλαμᾶς μετὰ φλογεροῦς στίχους χαιρετᾶ τὴν ἀναγέννηση καὶ τὸ νέο κυβερνήτη (2), πού τόσα χρόνια δραματίζονταν στὰ μεγαλόπνοα καὶ προφητικὰ τραγούδια του. Οἱ πνευματικοὶ μὀχθοὶ του ἀναγνωρίζονται, καὶ θεωρεῖται πιά ὡς ὁ ἀναγνωρισμένος ἐθνικὸς ποιητῆς, ὁ συνεχι-

(1) Παλαμᾶ Κ. : Πολιτεία καὶ Μοναξιά, 1912, σελ. 180 - 181.

(2) Κατσιμπάλη Γ. : Βιβλιογραφία Κ. Παλαμᾶ, Β', 1876-1900, Ἀθήνα, 1943, σελ. 4.

(1) Παλαμᾶ Κ. : Οἱ Καῦμοὶ τῆς Λιμνοθάλασσας, 1912, σελ. 17.

(2) Παλαμᾶ Κ. : Βῶμοί, Ἡρώτη Σειρά, Ἀθήνα 1915, σελ. 190.

στής τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Βαλαωρίτη, ὁ ἀδιφιλονεικῆτα μέγας ἀναγεννητὴς καὶ ἀντιπρόσωπος καὶ ἀπόστολος τῆς νέας τάξης πού κυβερνάει πιά τὸν τόπο. Καὶ νᾶ, σὲ λίγο ξεσποῦν οἱ πόλεμοι τοῦ 12 καὶ 13, οἱ πόλεμοι ἐκεῖνοι πού πραγματοποιήσαν ὅ,τι μόλις τολμοῦσαν νᾶ φανταστοῦν καὶ οἱ πιὸ αἰσιόδοξοι ἀπὸ τοὺς παλιότερους. Ἐδειξαν πὼς τὸ ἥρωϊκὸ καὶ ζωτικὸ πνεῦμα τῆς φυλῆς ζοῦσε μέσα στὰ μικροαστικὰ καὶ ἀγροτικά στοιχεῖα τῆς χώρας μὲ μιὰ δύναμη πού δὲν περιμένε κανεὶς. Τὸ 21 καὶ τὸ 12 ἀδελφώνονται, καὶ ὁ Παλαμᾶς ψάλλει σὰν ἔθνικὸς βάρδος τοὺς μεγάλους καὶ ἥρωϊκοὺς ἀγῶνες. Κανεὶς δὲν μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ πὼς ὁ ποιητὴς ὡς τὰ 1913, καὶ ἀκόμη μακρότερα, ὡς τὰ 1922, εἶναι ὁ ἀντιπροσωπευτικώτερος πνευματικὸς ἄνθρωπος τῆς νέας γενεᾶς καὶ τῆς νέας κοινωνικῆς κατάστασης. Κανεὶς δὲν εἶχε δουλέψει ὅσο αὐτὸς γιὰ τὴν κάθαρση τῆς τέχνης καὶ τὴν κοινωνικὴ μεταμόρφωση τῆς Ἑλλάδας κατὰ τὰ τελευταῖα τριανταπέντε χρόνια. Ἄν ὁ Παπαδιαμάντης ἀντιπροσωπεύει τὴν Ἑλλάδα στὴν ἠθογραφία ὡς τὰ 1909, ὁ Παλαμᾶς τὴν ἀντιπροσωπεύει σ' ὅλα τ' ἄλλα πνευματικὰ πεδία, στὴν ποίηση, μερικῶς στὸ θέατρο, στὴν κριτικὴ καὶ προπάντων στὴ διανόηση. Θᾶλεγε μάλιστα κανεὶς πὼς ἀντιπροσωπεύει καὶ ἄλλα εὐρύτερα πνευματικὰ ρεύματα εὐρωπαϊκὰ καὶ παγκόσμια. Καὶ ἡ ἀναγνώριση ἦρθε γενικὴ καὶ ὁμόφωνη στὰ μεταγενέστερα χρόνια. Ὁ Παλαμᾶς περνᾶει μεταξὺ μας σὰν ἓνας ἀπόστολος, σὰν ἓνας ἀγωνιστὴς καὶ αὐτὸς τῶν ἐνδοξότερων πολέμων τῆς φυλῆς, σὰν ἓνας ἥρωας τῆς ἐθνικῆς ἀναγέννησης. Πολὺ πρὶν κλείσει τὰ μάτια του, εἶχε περάσει στὴν ἀθανασία σὰν ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους Ἑλληνες τῶν τελευταίων χρόνων. Ἡ δόξα του δὲν ἦταν πιά ἐλληνικὴ, μὰ παγκόσμια, καὶ μπορούσε νᾶ τὸν προσφωνήσῃ κανεὶς μὲ τοὺς στίχους τοῦ « Ἀσκραίου », πού λές καὶ γράφτηκαν γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ τὴ ζωὴ του :

Βασανισμένε, ταπεινέ, καὶ λυτρωμένε καὶ ἴση !
Σὲ ξέρω, εἶναι τὸ στόμα σου τῆς ἁρμονίας κρον-
[νιά,
Θνητέ, ἂν δὲν ἔγινες θεός. ἄνθρωπος πιά δὲν
[εἶσαι.

Γιατὶ νοεῖς τ' ἀθάνατα καὶ ζῆς μαζί μ' αὐτά (1).

Ἄπὸ καθαρὰ πνευματικὴ πλευρὰ παρατηρώντας τὸ ἔργο του, συμπληρώνουμε τὶς σελίδες αὐτὲς μὲ τὰ ἐξῆς: Ὁ Παλαμᾶς, ὡς τὴ στιγμὴ πού κλείσει τὰ μάτια του, δὲν ἔπαψε νᾶ πρωταγωνιστεῖ στὴ φιλολογικὴ μας κίνηση καὶ νᾶ δημοσιεύει ὄλο καὶ νέα ἔργα. Ἄπὸ τὰ 1913 καὶ ἔδωθε τύπωσε ἑπτὰ ποιητικὲς συλλογές, τοὺς « Καῦμούς τῆς Λιμνοθάλασσης », τοὺς « Βωμούς », τὰ « Παράκαιρα », τὰ « Δεκατετράστιχα », τοὺς « Πεντασύλλαβους », τοὺς « Σκληροὺς καὶ Δειλοὺς Στίχους », τὸν « Κύκλο τῶν Τετράστιχων », τὴν « Ξανατονισμένη Μουσικὴ » καὶ τὰ « Περάσματα καὶ Χαιρετισμούς ». Καὶ συγχρόνως εἶδαν τὸ φῶς δέκα τόμοι πεζογραφημάτων. Ἐπὶ ἐξήντα χρόνια κράτησε τὴ δάδα τοῦ πνευματικοῦ ἱεροφάντη, μυνόντας στὰ μυστήρια τῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης τρεῖς ὀλόκληρες γενεές. Δὲν ὑπῆρξε ζήτημα πού νᾶ μὴ πῆρε θέση σ' αὐτὸ καὶ νᾶ μὴν ἔδωσε μιὰ λύση σὲ κάθε φιλολογικὸ, φιλοσοφικὸ ἢ ποιητικὸ πρόβλημα πού παρουσιαζόνταν στὴν πατρίδα του. Ἀναντίρρητα, στάθηκε ὁ μεγαλύτερος ἀναγεννητὴς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ, ἀναγεννητὴς στὴν εὐρύτατη σημασία τῆς λέξης. Ἡ σφραγίδα τῆς βαθειᾶς του διανόησης χαραχτήκε στὰ σπουδαιότερα ζητήματα πού ἀπασχόλησαν τὴν πνευματικὴν Ἑλλάδα τὰ τελευταῖα χρόνια, καὶ χαραχτήκε κατὰ τρόπον ὀριστικὸ καὶ ἀδιάσειστο. Κανεὶς ἄλλος δὲ δούλεψε στὸν τόπο μας γιὰ τὸ πνευματικὸ ξεσκάβωμα καὶ τὴν κοινωνικὴν ἀναγέννηση ὅσο ἐκεῖνος. Ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία καὶ ἰδίως ἡ ποίηση, ἀπὸ τὴν ἄκρα περιφρόνηση τῶν προηγούμενων, ἀνέβηκε ὄχι μόνο στὴ δική μας, μὰ καὶ στὴν παγκόσμια συνείδηση. Καὶ ἔδωσε ἀφορμὴ ὁ Σολωμός, ὁ Βαλαωρίτης καὶ γενικῶς οἱ Ἑφτανήσιοι, ὥστε οἱ ξένοι νᾶ προσέξουν τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία παλιότερα, μὰ ὁ Παλαμᾶς, μαζί μὲ τὸν κύκλο πού τὸν ἀκολούθησε, ὑπῆρξεν ἐκεῖνος πού μὲ τὸ ἔργο του σταθεροποίησε τὴ θέση τῆς νεοελληνικῆς ἰδίως ποίησης μέσα στὴν εὐρωπαϊκὴ καὶ τὴν ἀνάδειξε

(1) Παλαμᾶ Κ.: Ἄσάλευτη Ζωή, Ἀθήνα 1904, σελ. 178.

σὰ μίαν ἀπὸ τὶς σημαντικώτερες τῶν τελευταίων χρόνων.

Ἡ δὲ κοινὴ καὶ δῆθεν βάρβαρη δημοτικὴ γλῶσσα ἔγινε τὸ πλουσιώτερο ὄργανο μιᾶς νέας φιλολογίας καὶ τὸ ἐκφραστικὸ μέσο τῆς πιὸ λεπτῆς καὶ ὑψηλῆς διανόησης. Κι' ἐργάστηκαν βέβαια καὶ ἄλλοι στὸ σημεῖο αὐτό, μὰ ὁ Παλαμᾶς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ τὴ χειραφέτησε, τὴν πλούτισε καὶ τὴν ἀνέβασε πολλὰς φορές στὶς πιὸ ψηλὰς κορφὰς ποὺ ποτὲ ἀνέβηκε γλῶσσα ποιητικὴ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες, σὲ πραγματικῶς παραδείσια ὕψη. Ὁ μεγάλος Φωριέλ, ὁ πρῶτος ἐκδότης καὶ σχολιαστὴς τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν, εἶχε διατυπώσει τὴ γνώμη πὼς ἡ νεοελληνικὴ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἡ ὠραιότερη γλῶσσα τοῦ κόσμου: «Le grec moderne ayant un fond aussi homogène et plus riche que l'allemand, étant aussi clair que le français, plus souple que l'italien et plus harmonieux que l'espagnol, il ne lui manque rien, pour être regardé dès à présent comme la plus belle langue de l'Europe et c'en est indubitablement la plus perfectible»⁽¹⁾. Καὶ τὴ γνώμην αὐτὴ τὴν ἀπόδειξε ἀληθινὴ μονάχα ἡ γλωσσικὴ δύναμη καὶ καλαισθησία, ἡ γλωσσικὴ ἀπεραντότητα, θάλαγα, ποὺ βλέπουμε στὸ γιγάντιο ἔργο του. Οἱ ρυθμοὶ τέλος, τὰ μέτρα καὶ οἱ στιχοῦ-

γικὲς καινοτομίες, ποὺ χάρισε στὴ νεοελληνικὴ ποίηση, τόσο γιὰ τὸν πλοῦτο τους ὄσο καὶ γιὰ τὴν ποικιλία τους, ἀφήνουν κατάπληκτο καὶ τὸν πιὸ ἀδιάφορο καὶ ἀμύητο ἀναγνώστη. Κι' αὐτὸς ὁ πιὸ στυγνὸς του κατήγορος, ὁ Ψυχάρης, ὁμολόγησε ἀνεπιφύλικτα τὸ πρᾶγμα: «Θᾶπρεπε χωριστὴ μελέτη γιὰ ν' ἀναλύσουμε, γιὰ νὰ τονίσουμε, νὰ δοξάσουμε τὰ θαύματα ποὺ κατάφερε ὁ Παλαμᾶς μὲ τὴ ρίμα, μὲ τὸ ρυθμὸ, μὲ τὸ κόψιμο τοῦ στίχου ἢ τῆς λέξης. Εἶναι ἀπόλαψη ἀληθινή».

Ἄλλὰ ποῦ νὰ στραφοῦμε καὶ νὰ μὴ μείνουμε ἐκστατικοὶ ἀτενίζοντας τὸ τεράστιο αὐτὸ ἔργο; Ὁ Παλαμᾶς ὑπῆρξε ἓνας ἀληθινὸς Τιτάνας, καὶ ἡ μορφὴ του θὰ φαντάζει πάντοτε ἀνάμεσα στὶς φωτεινότερες μέσα στὸ πνευματικὸ Πάνθεο τῶν νεώτερων χρόνων. Κανεὶς ἄλλος νεοελληνας δὲν ἔκλεισε τὰ μάτια του μὲ μεγαλύτερη ἱκανοποίηση γιὰ τὸ ἔργο του, καὶ ἡ ψυχὴ του, ἀφήνοντας τὸ φθαρτὸ τῆς σκῆνωμα, φτερούγισε χερούμενη στοὺς οὐρανοὺς, γιὰ νὰ βρεῖ τὴν ἱερὴ χορεία ὄλων ἐκείνων ποὺ μαζί του δούλεψαν γιὰ τὴν ἀνθιση μιᾶς νέας ζωῆς στὴν ὠραία καὶ ἠλιοφώτιστη, μὰ τόσο βασανισμένη Ἑλλάδα μας. Καὶ σεῖς, Ἑλληνες βάρδοι καὶ ραψῶδοί, ποὺ τόσον ὕμνολόγησε στοὺς στίχους του, θεῖοι Σολωμοὶ καὶ Κάλβοι, καὶ σεῖς Βαλαωρίτες, ὑποδεχθῆτε τὴν ἰσόθεη ψυχὴ του στὰ Ἡλύσια, ὑποδεχθῆτε τὴν μέσα σ' ἓνα σύννεφο λιβανωτοῦ καὶ ἀποθέωσης.

ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

(1) Fauriel: Chants Populaires de la Grèce Moderne, τόμ. Α', 1824, σελ. CXXIV.

